

Хто жыве ў лесе?

Замест прадмовы да кнігі Аляксея Кібіня

У свет выходзіць беларускае выданне кнігі пецярбургскага даследчыка Аляксея Кібіня, прысвечанай маштабным зменам, што адбыліся ў Верхнім Панямонні ў перыяд, калі на нашых землях усталёўвалася ранняя дзяржаўнасць. Раней кніга выйшла на расійскай мове ў маскоўскім выдавецтве «Квадрига»¹ і паспела выклікаць увагу публікі, якая цікавіцца гістарычнай літаратурай. Можна нават сказаць, што кніга мела поспех, бо яе аўтар прапанаваў новую праблематызацыю гісторыі рэгіёна, які меў вызначальнае значэнне ў генезісе Вялікага Княства Літоўскага.

Але ўсё складаней. Верхняе Панямонне стала тым рэгіёнам, які апынуўся паміж эпохамі. Тут узнікалі гарады з багатай культурай, адметнасць якой так да канца і не асэнсаваная; у гэтым рэгіёне ўсталёўвалася ўлада асобных княстваў, палітычны статус якіх нам да канца не зразумелы. У рэшце рэшт, вельмі моцным быў і знешні уплыў — менавіта ў кірунку Панямоння валынскія князі імкнуліся распаўсюдзіць сваю ўладу, а пад знакам супрацьстаяння паміж літоўскімі і валынскімі князямі прайшлі першыя дзесяцігоддзі гісторыі ВКЛ.

Але была і іншая рэальнасць гэтых тэрыторый. На прасторах краю, у векавых лясах адбываліся працэсы, якія вялі да фармавання новых этнічных і сацыяльных супольнасцяў. Аўтар пазначае жыхароў краю як «людзей лесу», і ў гэтым ёсць пэўная права асцярожнасці. Ці можа, гэта спроба пазбегнуць пытанняў, на якія цяжка адказаць?

Сапраўды, мы можам назваць насельнікаў краю балтамі. Але якімі — заходнімі, прусамі ці ятвягамі, альбо паўднёвымі і заходнімі, аўкштайтамі? На кожнае з гэтых азначэнняў можна прывесці археалагічныя і лінгвістычныя аргументы. Але што тады «літва» як народ? Яны «хаваюцца» за гэтымі нейтральнымі «паўднёва-заходнімі аўкштайтамі» ці рэпрэзентуюць нейкую новую супольнасць?

---

¹ Кібинь А. С. От Ятвязи до Литвы: Русское пограничье с ятвягами и литвой в X—XIII веках. Москва, 2014. 274 с.

З панямонскімі гарадамі, насамрэч, не лягчэй. Хто складаў асноўнае насельніцтва сімвалічна важнага для беларусаў Наваградка, таксама цяжка сказаць без дадатковых адсылак. Мы ведаем, што рэгіён Наваградка быў зонай, дзе сышліся дрыгавіцкая і крывіцкая каланізацыі. Сам горад насялялі таксама мазаўшане, адчуваўся ўплыў валынцаў. Зразумела, была і балцкая прысутнасць. Як жа мы можам вызначыць гэты этнічны кангламерат? Да таго ж мы маем храналагічныя разрывы ў пісьмовых крыніцах.

Сутыкнуўшыся з падобнымі праблемамі, Аляксей Кібінь вырашыў зрабіць стаўку на метадалогію, якая дазваляе апераваць з падобнымі, этнічнымі і сацыяльнымі, паняццямі. Замест канцэпцыі племені, акрэсленай аўтарам як кабінетная, Аляксей Кібінь спрабуе выйсці на разуменне фармавання этнічнасці як працэс творчай інтэрпрэтацыі людзьмі акаляючай іх складанай і пераменлівай рэчаіснасці. Гэтая навукова карэктная фармулёўка ўсё ж занадта апісальная, каб быць інструментаром у падарожжах па лясах Панямоння ў X—XIII стст.

Новыя з’ярыстычныя магчымасці для сябе аўтар знаходзіць у падыходах гісторыкаў, аб’яднаных паняццем «Венская школа гістарычнай этнаграфіі». Сутнасць канцэпцыі прыхільнікаў гэтага напрамку культурнай антрапалогіі, які вывучае праблему этнасу ў данацыянальную эпоху, заключаецца ў прызнанні магчымасці канструявання этнічнасці. Тут мы бачым радыкальны адыход ад прымардыялізму з яго верай у вечнае існаванне народаў. Венская школа сцвярджае, што наадварот — этнічнасць можа ў значнай ступені рэгулявацца і нават стварацца. І стварэнне этнічнасці — гэта справа, чын элітаў.

Гэтая метадалогія вельмі прыдалася аўтару пры рэканструкцыі этна- і сацыягенезу ятвягаў. Рамантычная гістарыяграфія XIX ст. стварыла для нас вобраз этнічна маналітнай групы, мужага балцкага племені, якое знікла з геаграфічнай мапы пад ціскам немцаў, русі і палякаў, але засталася на ментальнай мапе нашага рэгіёна. Аляксей Кібінь супрацьпастаўляе гэтым поглядам сваю канцэпцыю, паводле якой ятвягамі называлася змешаная паводле складу ваенна-гандлёвая групоўка (ці групоўкі), якая дзейнічала ў другой палове X ст. у Верхнім Панямонні, Паўночным Палессі і, магчыма, частцы Пабужжа. Гэтая групоўка займалася вайной, промысламі і забеспячэннем функцыянавання рачных шляхоў. У этнічным сэнсе ятвягі былі разнастайнымі:

апроч балцкага насельніцтва (як мясцовага, так і прышлага з балтыйскага ўзбярэжжа), яны ўключалі ў сябе таксама асобныя славянамоўныя папуляцыі, але ядром гэтай ваенна-гаспадарчай супольнасці маглі быць варагі, якія і надалі дадзенаму этнічнаму кангламерату сацыяльныя функцыі.

Нельга казаць, што падобныя погляды агульнапрынятыя ў сучаснай гістарыяграфіі, але прынамсі адно палажэнне можна прызнаць дакладна — этнічная ідэнтычнасць не была адзінай формай ідэнтычнасці ў Сярэднявеччы. Развіваючы падобныя падыходы далей, мы можам падысці і да дадатковага разумення першапачатковай «літвы» таксама як да пэўнай ваенна-гаспадарчай супольнасці, якая некалі мела сваё этнічнае ядро, але на ўзроўні XIII ст. пераўтварылася ў сацыяльны дзяржаватворчы інструмент. Гэтыя ватагі «рабаўнікоў», так рамантычна апісаных наратывамі XIX ст. — варагі і «літва» — так удзячна клаліся на падрыхтаваную цывілізацыйную глебу, каб далей надаць нейкі новы стваральны імпульс. У пэўным сэнсе падобныя паралелі мы знаходзім і далей у гісторыі, у пачатку Мадэрну, калі функцыянальна панадэтнічныя казакі Наддняпроўя сталі асновай для ўкраінскага этнасу. У гэтым сэнсе канцэпцыя Аляксея Кібіня адкрывае перад намі новыя магчымасці для інтэрпрэтацыі забытанай гісторыі нашага рэгіёна.

Часам за лапідарнымі радкамі тэксту манаграфіі мы адчуваем эмацыйнае стаўленне Аляксея Кібіня да тэмы свайго даследавання, да «зямлі», якая ёсць «лесам». Беларускае Панямонне — радзіма бацькі аўтара. Як і ўсіх нармальных беларускіх дзяцей, летам яго «ссылалі» да бабулі з дзядулем. Гэты рэгіён аўтар ведае не па кніжках, ён правандраваў па ім і засвоіў тут беларускую фанетыку ды навучыўся размаўляць па-беларуску. Таму кнігу «Ад Ятвязі да Літвы» я ўспрымаю і як сімвалічнае вяртанне аўтара на радзіму продкаў, на зямлю паміж Ятвяззю і Літвой.

Алег Дзярновіч